

Az egykori Csanád vármegye

A hajdani Csanád vármegye a történelmi Magyarország déli részén helyezkedik el, a Maros folyó mentén. Északról Békés, keletről Arad, délről Torontál, nyugatról Csongrád vármegye határolta a trianoni békeszerződés előtt, ám a határvonalak sokat változtak a történelem folyamán. A XX. század elején a vármegye székhelye Makó volt, s a terület négy járásra tagolódott; a battonyai, a központi (makói), a mezőkovácsi és a nagylaki járásra. A megye területe 1446 km² volt, a 110 330 főnyi népesség pedig kerekén harminc kisebb-nagyobb település között oszlott meg, 76,3 fő/km² népsűrűséget biztosítva a megyének. Csanád etnikai megoszlását tekintve kissé színes képet kapunk; a lakosságból ugyanis 67,3% volt magyar, 15,4% szlovák, 12,6% román, 3,6% pedig szerb nemzetiségű.

Hogy miért alakulhatott ki ez a vegyes kép, arra a megye történetének bemutatása során fogunk választ kapni. A felekezeti hovatartozást illetően a római katolikusok vannak többségben, ők ugyanis 56,5%-al alkotják a legnagyobb részt. A görög katolikusok 2,8%-al, a reformátusok 7,2%-al, az evangélikusok 16,7%-al, az ortodoxok (görögkeletiek) 15,1%-al, az izraeliták pedig 5,5%-al vannak jelen a területen.

A vármegye egyetlen folyója a Maros, ami egykor közepén szelte át a megyét, de miután a folyón túli részt a Temesi Bánnakhoz csatolták, határjelző lett belőle. Csanád területe jórészt nagy síkságból áll, mely kiváló minőségű termőföldje révén biztosít

lehetőségeket a földművelésnek. Erdőség nem jellemző a megyére, bár voltak kísérletek erdőtelepítésre.

A vármegye gazdasága

Kiváló termőföldje és sík felülete rendkívül alkalmas a búza- és egyéb gabonafélék termesztésére, ami mindig is a megye egyik fő gazdasági profilját alkotta, emellett a Makó környéki területek lehetőséget biztosítanak a szőlőművelésre is. A térség másik fő bevételi forrását a rideg állattartás biztosította, amihez szintén a nagy kiterjedésű, síkvidéki területek biztosítanak kiváló feltételeket.

A már a honfoglalás után kialakult aprófalvas településszerkezet egyszerre szolgálta a földművelés és az állattartás igényeit: a térség mezőgazdasági gócpontjaiban elhelyezkedő falvak ugyanis szinte felosztották a művelhető vagy legeltetésre alkalmas területeket, így biztosítva a hatékonyabb gazdálkodást. A XV. században a falvakat uradalmakba szervezték, így a királyi birtokadományok révén felemelkedett főrangú családok (esetünkben a Maróthiakról, ill. később a Hunyadiakról és a Jaksityokról beszélhetünk) nagy lökést adva a gazdaságnak, már ekkor szinte tervszerű gazdálkodást folytattak.¹ A gabonafélék termesztése mellett a lábon távoli vásárookra is hajtható vágómarhák és juhok egyre tömegesebb rideg tartása, valamint a lótenyésztés hozott jövedelmet földesúrnak és parasztnak

egyaránt. A XV. században nagy jelentőségre szert tett útvonal, mely a Maros völgyéből indulva Aradon halad át Buda felé, s közben érinti a térségben Battonyát, Kovácsházát és Kaszapereget is, szintén lendületet adott a térség gazdaságának. A XVI. században jelentek meg nagyobb számban a kézművesek is, akik az egyre növekvő számú kistérségi piachelyeken értékesíthették áruikat. A következő nagy gazdasági fellendülést a napóleoni háborúk időszaka hozta a térségnek, ugyanis mint oly sok más helyen, itt is megfigyelhető volt a hadsereg megnövekedett szükséglete miatti gabonakonjunktúra, valamint a vágómarha iránti fokozott kereslet. Sőt, a kontinentális zárlat miatt a dohány ára is az egekbe szökött, aminek Csanád vármegyében is voltak szemfüles kihasználói. Ezt a folyamatot meglovagolva rengeteg szlovák és magyar zsellért telepítettek a térségbe, megteremtve ezzel a rendkívül kézimunka-igényes dohánytermesztés alapjait. A konjunktúra és az egyre kiterjedtebb dohánytermesztés gyors felzárkózást hozott a térségnek, amit a tizennégy új település, valamint a számtalan kisebb-nagyobb kertésztelep létrejötte is jelez. Ekkoriban zajlottak még a nagyobb arányú erdőtelepítések, valamint a majorok is ekkoriban jöttek létre, elsősorban takarmánynövény-termesztési céllal. Az 1850-es év itt is gazdasági korszakhatárt jelöl, ugyanis az ekkor bevezetett állami dohánymonopólium miatt a termesztés visszaesett, a húzóágazat szerepét visszavette a gabonatermesztés és az állattartás. Emellett jellemző még a baromfitartás, a háziipar, az önellátásra termelés és a napszám. A dohánymunka tapasztalatait a megye lakói nem hagyták kárba veszni: a kialakult technikákat a különféle kapásnövények, mint például dinnye, kender, stb. termesztésében használták fel. A dinnyetermesztés olyannyira jellemzővé válik a térségre, hogy a szomszédos megyében található Medgyesegyháza is a dinnyetermesztés lehetőségeinek vonzása miatt alakul

nagyközséggé 1893-ban. A kiegyezés után „civil” irányítás alá kerül a mezőhegyesi állami ménésbirtok és a bánkúti főhercegi uradalom, ezzel párhuzamosan megjelennek a korszerű nagyüzemek is a térségben, mint például szeszgyárak, cukorgyár, kendergyár, stb. A mezőhegyesi ménés a nóniusz lófajta tenyésztésével szolgálta ki mind a hadsereg, mind a polgári lakosság széleskörű igényeit. A gazdaságra is rányomta a bélyegét Arad és Szeged vonzása, ami abban is megmutatkozott, hogy a helyi gazdaságokban termelt árukat e városok piacaira szállították a leggyakrabban, Arad piacára például naponta innen vitték a tejet. A vármegye keleti felén ekkoriban válik jellemzővé a kincstártól vásárolt földeken a vállalkozó típusú gazdálkodás, mely általában 200-500 hektár nagyságú középirtokokon folyt, s nagy hasznot hozott gazdáiknak. Ezeken általában búzát, illetve munkaigényes ipari növényeket (cukorrépa, kender, len, cirok, dohány, ricinus, napraforgó) termesztettek. Megfigyelhető volt még a kifejezett magtermesztés, a fajbaromfi-tartás, a sertéshízlálás, a tejgazdaság illetve a gyümölcskertészet (melynek kedvez a napsütéses órák magas száma) is.

Csanád története

A térség történetének legkorábbi fogódzói a Dombegyház, Battonya, Lőkösháza határában található neolitikus kunhalmok.² Egyes vélemények szerint Attila hun birodalmának székhelye és a nagy hódító sírja is Dombegyházán volt. A battonyai ásatások eredményeit figyelembe véve kijelenthető, hogy a Száraz-ér mentén már az újkőkortól kezdve megtelepedtek emberi közösségek. A népvándorlások korát megelőző időszakról kevés emlékünkről maradt, inkább csak feltevésekre hagyatkozhatunk, melyek közül szinte csak az avarok ittlétének vannak bizonyítékai. Egyelőre szintén csak a teória szintjén mozog

az az állítás is, hogy bolgár, ill. szláv népesség élt ezen a tájon 896 előtt.

Más a helyzet a magyar honfoglalás korától kezdve. Árpád népe ugyanis leghamarabb a Dunától keletre eső sík területeket, így a Maros, a Tisza és a Körösök táját vette birtokba, legeltető állattartást és talán kisebb arányú földművelést is folytatva. Körülbelül egy évszázaddal később a térség lakossága már a Szent István által alapított állami és egyházi szervezetben él, majd az 1028-ban leverte Ajtony vezér Marosvár³ központú, óriási szállásterületén 1030-ban létrejön a Csanád első marosvári ispán nevét viselő királyi vármegye. Ugyanekkor alakul meg a velencei származású, 1046-ban a Vata-féle pogánylázadaskor meggyilkolt, 1083-ban szentté avatott Gellért püspök vezetése alatt a Csanádi egyházmegye. A vármegyéhez tartozó földeken létrejönnek a stabilabb gazdasági viszonyok, kialakul a később is jellemző aprófalvas településszerkezet, erősödik a földművelés jelentősége a mindvégig húzóágazatként szereplő állattartás mellett. Már a XIII. században kimutatható a hajdani megyeszékhely Arad, valamint Szeged összetett tartalmú vonzása, ami azt eredményezte, hogy a később kialakult Csanád vármegye területén nem jött létre igazi gazdasági központnak, megyeszékhelynek alkalmas város. A vármegye történetének egyik nagy fordulópontja a tatárjárás és az azt követő mintegy fél évszázad. A Várad felől a marosvári erősség elfoglalására küldött tatár sereg elfoglalta, kirabolta, felégette a falvak zömét és kiirtotta a helyben maradt lakosság nagy részét. A tatárok elől menekülő Rogerius váradi kanonok művéből tudjuk, hogy a népesebb Perg (valószínűleg a későbbi Kaszaper elődje) templomában hetven falu összegyűlt népét gyilkolták le. A tatárjárás után az ellenük betelepített kunok zsákmányszerző életmódja keserítette meg a csapások ellenére még mindig ott élő lakosság életét, késleltetve ezzel a vidék újjászületését. Ez a káros folyamat

egészen 1280-ig, a hódtavi csatáig tartott. Az ezt követő évszázadban a vissza-, illetve betelepülő népesség újra benépesítette a tájat. A jó termőtalaj, a mezőgazdasági termékek iránti kereslet miatt a gabonatermesztés kiterjedtebbé vált, a munkát pedig itt is a sarló helyébe lépő kasza könnyítette meg. Ezeknek (is) köszönhetően a XV. század a megye középkori fénykora. A fejlődő gazdaság, a vidéken átvezető fontosabb útvonalak hozta fellendülés, a kézművesség elterjedése, a kistérségi piachelyek kialakulása következtében a vidéken Mátyás király jóvoltából két újabb mezővárossal számolhatunk a korban: Kaszapereg (1463), illetve Kovácsháza (1489). Meg kell említenünk ekkoriban Gyula szerepét is; a város a vár felépítése után belépett a helyi vonzásközpontok sorába Arad és Szeged mellé.

A tatárjárás utáni nemesi vármegyék határainak ide-oda tologatása itt is megfigyelhető volt, Dombegyház Aradból Csanádba, Battonya viszont átmenetileg Csanádból Aradba került. A tájat mélyen érintő, Dózsa György vezette parasztháború, majd a hamarosan bekövetkező török veszedelem (1542-ben elfoglalják már Szegedet, 1552-re a Marosig jutnak) okoztak máig is érezhető hatást a vidéken. A törökök 1566-ban elfoglalják a Körös-Maros közét védeni hivatott gyulai várat is, majd az 1596-ban bekövetkezett, a törökök tatár segédcsapatai által végrehajtott pusztítás dönti romba a településeket, úzi el a lakosokat. Ezzel megszűnik Csanádban a népesség kontinuitása, amit tovább súlyosbít az a tény is, hogy a vidék törökök alóli, 1695-ös felszabadítása után sem akarózik egyetlen családnak sem vissza-költözni, ami az események fényében érthető is. A XVIII. század elejére a vármegye határán (is) kiépülő határőrvidék szükségessé tette Csanád átszervezését; így 1730-ban a székhely Makó lett, de a megye a Maroson túli területeit nem kapta vissza. Alakult viszont egy régi-új település; 1718-tól a szerb család-

dokkal benépesített Battonyát köszönhetjük újra a községek sorában. Ez egyébként ritka kivétel, az egész XVIII. század a kincstár engedélyezte új települések alapítása nélkül telt. Battonyán kívül a másik kivétel Mezőhegyes volt, de ez különleges helyzetű katonai telepként alapult, így nem tárgyalható együtt a többivel. E helyzetben csak a török háborúk és a napóleoni korszak gazdasági konjunktúrája tudott változtatni, ekkor történtek ugyanis a térségben a nagy betelepítések, melyek máig meghatározzák a terület etnikai képét. A munkaerő növelése érdekében ekkor nagy számban magyarokat, szlovákokat illetve az ország bizonyos részein zajló folyamatokkal összhangban, egy ízben németeket is telepítettek Csanádba.⁴ A migrációs folyamatoknak köszönhetően új települések keletkeztek, mint például Végegyháza, Kevermes, Dombegyház, ill. Kisdombegyház. A térség fejlődését mutatja, hogy a XIX. században mezővárosi rangra emelték Battonyát, ám annak vonzása Kelet-Csanádban nem lehetett igazán jelentős, Arad, Makó, Nagylak, Orosháza, Békéscsaba, és Gyula miatt. A megyében elsőként Mezőkovácsházán épült „emberkóroda” 1847-ben. A gazdaság fejlesztésének nagy lökést adott az 1858-ban átadott Szolnok-Békéscsaba-Arad vasútvonal, amely Pest-Buda, és Erdély felé is jó összeköttetést biztosított helyi állomásaival. Ezt a fő útvonalat később mellékútvonalak is követték, melyek tovább segítették az áruk eladását. Tizenegy község nem jutott ugyan közvetlenül vasúthoz, de szinte mind közel feküdt valamelyik állomáshoz, ahol a gabonát, szarvasmarhát, sertést, stb. fel lehetett adni, az érkező küldeményeket át lehetett venni.

A dualizmus korában általános gazdasági fellendülés jellemezte Csanádot, amit az is jelez, hogy jó néhány gyár alakult (szeszgyárak, cukorgyár, kendergyár stb.), aminek következtében némelyik város lakosság száma a duplájára nőtt (pl.: Mezőhegyes, Magyar-

bánhegyes). Az áramszolgáltatás előnyeit elsőként Battonya ismerte meg 1910-ben, Mezőhegyesen viszont már 1880 óta lehetett telefonálni. A XX. század első másfél évtizede eljuttatta a megyét arra a szintre, amit az országos átlag már korábban elért, így Csanád minden rétege viszonylag jól tűrte a háború sok veszteségét és terhét. A visszafojtott indulatok csak 1918. novemberben robbantak ki, ám ekkor is inkább a naiv igazságkeresés, az egyenlőség iránti vágy mozgatta az embereket, mint az osztályharc. Ennél egyébként is jobban izgatta a helyieket, hogy hol húzódik majd a demarkációs vonal, ki lesz a megszálló, mit visz majd el, kit hova csatolnak, stb. Az 1919. április végétől 1920. márciusáig tartó román megszállás ideje alatt az is a levegőben lógott, hogy az egész vármegye területét Romániához csatolják. Anyagiakban, tenyészállatokban, leszerelt gépekben, malomipari berendezésekben Mezőhegyest érte a legnagyobb kár, de máshonnan is elszállították a megszállók azokat az értékeket, amikre éppen szükségük volt. A legnagyobb csapást azonban nem ez, hanem a trianoni békediktátum által kialakított új határok⁵ jelentették. Az Arad várossal és vidékével régóta és szervesen fennálló, széles körű és mindennapos gazdasági és más jellegű kapcsolatok elvágását, megszakítását a mai napig sem sikerült teljesen kiheverni, pótolni. Az új államhatár a legnagyobb mértékben Battonya és Dombegyház közvetlen vonzáskörzetét, lehetőségeit szűkítette le, de fontos értékesítési lehetőségek megszűnését jelentette a mezőhegyesi ménésbirtok és a lőkösházi uradalmak számára is. A közigazgatásra is kiterjesztett takarékossgot jelzi, hogy a revízió reményében 1923-ban eleki székhellyel és öt községgel még fenntartott Csonka-Arad vármegyét beolvasztották az akkor létrehozott Csanád-Arad-Torontál „közigazgatásilag egyelőre egyesített” megyébe. Ettől kezdve a hajdani Csanád vármegye ősi formájában nem létezett többé.

JEGYZETEK

¹ Összeköttetések, kapcsolataik révén ezen családok rendkívül jól tájékozottak voltak a piaci viszonyokat és igényeket illetően, ami lehetővé tette számukra, hogy ezekkel összhangba hozzák termelésüket.

² 5000-6000 éves emberi építmények, ill. vézéri temetkezések maradványai. Más részük az őskor víztől védett lakóhelyeinek emlékét őrzik.

³ Ma: Románia, Cenad

⁴ Gondoljunk csak a XVIII. századi nagy betelepítésekre, melyeknek során létrejöttek a sváb települések a Dunántúlon, a Buda környéki területeken, stb.

⁵ Lásd *A trianoni békeszerződés. Magyarország határai* c. rész 3. pont (Romániával), 1921. évi XXXIII. tc.

BAGI LÁSZLÓ

